

Lyudmila Zhytnyk

OLD BELIEVERS OF CHERNIGOV PROVINCE IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY.

This article analyzes the Old Believers of Chernigov province in the national historiography of XIX - early XX century. Focused on the works of secular historians and church leaders Chernigov, analyzes the main conceptual solutions.

Key words: *Old Believers, schism, Chernigov province, historiography.*

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015

УДК 77 (091) (477.51-25) "18/19"

Олександр Литовченко

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ФОТО- ТА КІНОСПРАВИ В ЧЕРНІГОВІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті проаналізовано процеси, що відбувалися в фото- і кіногалузі в Чернігові у другій половині XIX — на початку XX ст. Окреслено імена основних місцевих фотографів та охарактеризовано діяльність перших чернігівських кінотеатрів, а також функціонування фото- і кіноустанов та їхній вплив на культурне життя городян.

Ключові слова: *фотографія, фотостудія, фотосправа, кінотеатр, кіноустановка, кіносправа.*

Фотографія та кіно стали невід'ємними атрибутами сучасного життя. Серед іншого вони містять важливу інформацію стосовно історичних процесів, що відбувалися в різних країнах. Фото- і кінодокументи є важливими історичними джерелами. Це підтверджують, зокрема, і слова академіка М. Тихомирова: "Розвиток техніки привів до появи нових видів джерел, якими є фотографії, кінофільми, звукові записи" [47, с. 36]. Визначення місця і ролі фотографічного та кінематографічного матеріалу для всебічного вивчення персоналій, подій і явищ слід вважати непересічним завданням історичної аналітики. При цьому окрему увагу необхідно приділяти дослідженню становлення і розвитку фото- і кіносправи як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

Попри наявність цікавих місцевих фондів фото- і кіноматеріалів, пов'язаних з історією Чернігова, вони і надалі залишаються малозатребуваним джерелом красназвичних досліджень. Науковці лише побіжно характеризують фото- та кіносправу в контексті розгляду повсякденного життя Чернігова [46; 48-50]. В основному дослідження стосуються фото- та кіносправи в Україні загалом. Зокрема, монографія О. Трачуна присвячена комплексному дослідженню проблеми історії розвитку українського фотомистецтва [52]. Окремі спроби дослідження кіносправи здійснив французький дослідник Л. Госейко, приділивши значну увагу вивченню історії українського кінематографу [43]. Інформація про діяльність місцевих фото- та кіноустанов представлена у місцевій періодиці, архівних справах та путівниках по Чернігову кінця XIX – початку XX ст. Проте, вони не розкривають усю повноту досліджуваного питання.

Метою статті є розкриття особливостей функціонування фото- та кіносправи в Чернігові у другій половині XIX – на початку XX ст. Основними завданнями роботи є визначення часу виникнення фото- та кіносправи в Чернігові, окреслення імен чернігівських фотографів, характеристика місцевих кінотеатрів та опис деяких світлин, на яких зображено пам'ятки архітектури Чернігова.

Фотографія була винайдена у 1839 р. Винахідниками її стали французи Жозеф Ньепс та Луї Дагер, котрі розробили перший спосіб закріплення зображень, отриманих за допомогою світла та камери-обскури. Згодом, англієць Вільям Генрі Фокс Талбот розробив засоби розмноження та збільшення фотографій [42, с. 16-20]. Щодо кіно, то воно з'явилося пізніше. У 1895 р. у Парижі відбувся перший загальнодоступний сеанс "кінематографа Люм'єра". За рік він діяв і на території Російської імперії [44, с. 8]. З подальшим розвитком науки, фото- та кіносправу було виокремлено в окремі галузі мистецтва.

В Україні вперше фотографія з'явилася в 1840-х рр. у Києві та Одесі. Відомий дослідник української та зарубіжної фотографії О. Трачун наголошував, що кінець XIX – початок XX ст. став

періодом створення широкої мережі вітчизняних професійних фотозакладів, об'єднань фотолюбителів, випуску фотолітератури, поширення фотовиставок та фототоргівлі. Фотосправа зосереджувалася в таких містах як Київ, Харків, Одеса, Львів та Полтава [51].

У Чернігові в той час працювало декілька професійних фотографів, які мали свої фотосалони. Серед відомих чернігівських фотомитців слід назвати Р. Чарнецького, Й. Марра, А. Гітіна та В. Гольдфайна [33-35; 49]. Чернігівський науковець, краєзнавець та археолог В. Руденок, в одній із своїх праць називав також імена таких фотографів як Ф. Фрам, Кс. Ф. Шлегель, С. Утевський, И. Гофман та А. Самокіш [49, с. 70].

Після перших успіхів кіно за кордоном, воно поширилося і в Україну. Прем'єра показу відбулася 18 серпня 1896 р. в Одесі за участю французьких кіномеханіків Поля Декора й Маріуса Шапюї [43, с. 7]. Датою першого знайомства чернігівців з кіномистецтвом можна вважати 3 січня 1897 р. Саме тоді, за ініціативою полковника Малиновського, в залі будинку Дворянського зібрання (почасти відновлена будівля на території сучасного Центрального парку культури і відпочинку ім. М.М. Коцюбинського) відбувся перший кіносеанс. Стационарний кінотеатр "Синематограф Иллюзион" запрацював у Чернігові в 1907 р. [49, с. 73].

У 1896 р. у місті діяло дві фотостудії [35, с. 17]. На початку ХХ ст. їхня кількість збільшилась до трьох: фотостудія Р. Чарнецького на розі вул. Борисоглібської та вул. Миколаївської (сучасні вул. Серьожнікова та вул. Святомиколаївська), Й. Марра по вул. Гонча (сучасна вул. Горького) та фотостудія Н. Мінченка на території Базарної площі (сучасна Красна площа) [33, с. 90; 49, с. 69-70]. Поступово чисельність фотостудій зростає. У 1912 р., наприклад, у Чернігові функціонувало п'ять фотозакладів: фотостудія Імператорського Московського Археологічного Товариства Л. Чарнецької, що розміщувалася по вул. Борисоглібська (сучасна вул. Серьожнікова), фотостудії В. Гольдфайна та А. Гітіна по вул. Шосейна (сучасний пр-т Миру), фотостудія "Рембранд" по вул. Богоявленська (частина сучасної вул. Шевченка) та фотостудія Н. Яворовського по вул. Миколаївська (нині вул. Святомиколаївська) у Єпархіальному домі (нині будівля Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм) [34, с. 73].

Одним з перших фотографів Чернігова був Ксаверій Шлегель – відставний військовий лікар, який у кінці 1850-х рр. переїхав до Чернігова та відкрив фотоательє у власній квартирі по вул. Мстиславська. У ці ж роки в його оселі гостював відомий російський теоретик і практик фотосправи О.І. Покровський-Жоравко, котрий зробив опис фотолабораторії чернігівського фотомайстра. Київський фотопідприємець І. Чехович запросив К. Шлегеля взяти участь у створенні фотоальбому серії "Светописная Русь", розмістивши у ньому світлини Чернігова. Так з'явилися перші фотографії, на яких було зображено пам'ятки місцевої архітектури [50, с. 84-85].

В одному з номерів газети "Черниговские губернские ведомости" за 1899 р. йдеться про ще одного чернігівського фотографа – Р. Чарнецького – дворянина, власника місцевої фотостудії. У 1898 р. він звернувся до губернатора з проханням передати російському імператору фотоальбом з видами Чернігова. Натомість імператор подарував чернігівському фотомитцю зі свого кабінету золотого годинника з ланцюжком із зображенням герба Російської імперії. Р. Чарнецькому було вручено посвідчення, яке засвідчувало цінний подарунок [3, с. 1-2]. Можливо саме цього годинника було вкрадено з його фотостудії наприкінці 1910 р. [16, с. 3]. Ймовірно, що саме знайомство російського імператора з роботами чернігівського фотографа стали головним аргументом того, що фотостудія почала працювати при Імператорському Московському Археологічному Товаристві. У Путівнику по Чернігову за 1912 р. вона вже згадується як власність його рідні [34, с. 73].

У місцевій фотогалузії в першій третині ХХ ст. активно працював чи не найвідоміший фотомитець Чернігова – В.Є. Гольдфайн. На його світлинах зображено краєвиди Чернігова з пам'ятками архітектури, учнівські та трудові колективи міста, а також портрети та сімейні фото городян. Фотомайстер був відзначений багатьма нагородами. Зокрема, був нагороджений золотою медаллю, яку він отримав на Всесвітній паризькій виставці (1904 р.) та медаллю "За трудолюбие и искусство от министерства финансов" (1909 р.) [49, с. 70]. Фотостудія була оснащена електричним освітленням, тож працювала щодня до 21 год. Окрім того, тут можна було придбати фотографічні приладдя та багетні рами для фотографій [27, с. 4].

У своїй роботі чернігівські фотографи часто-густо звертали значну увагу на фіксування пам'яток архітектури Чернігова, що красномовно демонструють фото з видами Чернігова кінця ХІХ – початку ХХ ст. На сторінках місцевої періодики статті стосовно історії міста почали доповнювати фотографіями, що значно їх урізноманітнювало, наповнивши наочними матеріалами. Так, у статті "Черниговские святыни" у "Черниговских губернских ведомостях" за 1 серпня 1895 р. міститься фото

Соборної площі на Валу, на якій зображено Соборну дзвіницю, Борисоглібський та Спасо-Преображенський собори [41, с. 1]. У цій же газеті за 16 жовтня 1896 р. вміщено фотографію “Общий вид г. Чернигова с берега р. Десны”, де представлено Будинок Мазепи, церкву Св. Катерини, чоловічу гімназію, Губернське правління, Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори на Валу [38, с. 1]. У газеті “Черниговская земская неделя” за 1913 р. розміщено фотографії Катерининської церкви в Чернігові та зображення собору Різдва Богородиці з дзвіницею в Козельці. На жаль, авторство вказаних фотознімків не зазначено [10, с. 3; 11, с. 3]. У газеті “Черниговская земская неделя” за 1916 р. було вміщено фотографію, на якій зображено імператора Миколу II з представниками козаків та селян Чернігівської губернії під час їхньої зустрічі в місті 5 вересня 1911 р. на Валу. Авторство цього фото також вказано не було [37, с. 6].

На сторінках місцевої преси активно рекламувалося фотоприладдя та спеціальна література з даної тематики, що засвідчувало про залучення до фотосправи аматорів. В одному з номерів газети “Черниговские губернские ведомости” (1894 р.) рекламувався щотижневий ілюстрований науково-популярний журнал “Природа и люди”. Крім того, були запропоновані книги з серії “Полезная библиотека”. Серед них було і видання “Самоучитель фотографии” [19, с. 4]. У цій же газеті за 1899 р. містилася реклама товарів з магазину Ш.М. Шлепянова по вул. Шосейній (сучасний пр-т Миру), у якій серед широкого асортименту годинників, окулярів, біноклів, термометрів, стереоскопів пропонувалася і фотографічна апаратура [20, с. 2].

Фотоапаратура була в наявності і в оптичному, фотографічному та електронно-технічному складі С.Я. Царфина по вул. Шосейна (сучасний пр-т Миру). Фотоапаратура коштувала від 2 крб. 50 коп. до 150 крб. Серед товарів складу були фотопластини, папір, картон, проявлювачі. Можна було скористатися кімнатою для любителів фотографій. Студентам при купівлі надавалися знижки [21, с. 2]. Якщо бажаючі придбати фотоапаратуру не могли сплатити всю суму відразу, то платіж можна було відтермінувати [22, с. 4]. Оптичний, фотографічний та грамофонний склад С.Я. Царфина в Чернігові продовжував працювати і в 1908-1910 рр. [23, с. 4; 30, с. 4].

Таким чином, жителі Чернігівської губернії вже з кінця XIX ст. могли придбати власну фотоапаратуру та займатися фотографією на любительському рівні. Однак, це були в основному забезпечені городяни. Одним з таких фотолюбителів був викладач французької мови Чернігівського реального училища Мойсей Шамбон. Він переїхав з Санкт-Петербургу до Чернігова в 1913 р. На багатьох його світлинах, зроблених у 1913-1918 рр., зображено панораму міста, його вулиці та площі. У пошуках нових ракурсів він забирався на дзвіницю Єлецького монастиря, водонапірну вежу, що заходилася біля Базарної площі (зараз Красна площа) та каланчу Пожежного товариства (по сучасному пр-ту Миру) [45, с. 3].

Місцева періодика містила інформацію і про новинки в галузі кінематографа. В одному з номерів газети “Черниговское слово” за 1910 р. зазначалося, що молодий вчений С. Лифшиць створив так званий фото-грамофон, котрий надавав можливість у найближчому майбутньому зв'язати воедино грамофон та кінематограф [39, с. 3].

У кінці XIX – першій третині XX ст. кінематограф для чернігівців був новинкою. Оскільки кіно було німе, то перед показом картини пояснювали її зміст. Самі ж кіносеанси часто-густо проходили в непристосованих для цього приміщеннях – народних будинках, школах та волосних правліннях [13, с. 5]. Практикувалися і так звані “кінопересувки”, для роботи з якими запрошували досвідчених інструкторів-лекторів [8, с. 6].

Щодо порядку відкриття і подальшого функціонування кінозакладів, то на початку XX ст. для того, аби відкрити кінотеатр у спеціально збудованому приміщенні, потрібно було звернутися за дозволом до Будівельного відділу, якщо ж планувалося відкриття у житловому будинку – то до громадського управління. Будівельні відділи здійснювали за такими закладами винятково технічний нагляд. Відкрити кінотеатр, оснащений електричним освітленням, можна було лише з дозволу Будівельного відділу [4, арк. 5-5 зв.].

У січні 1910 р. троє мешканців Чернігова (Е. Горьлик, З. Богатиренко та Ш. Брусин) завернулися до Чернігівського Губернського Правління з проханням відкрити в Пасажі Полторацького (частина сучасної вул. Шевченка) кінотеатр під назвою “Експресс”. Даний об'єкт займав приміщення колишніх чотирьох магазинів [5, арк. 1, 3]. В одному з них розміщувалися фойє кінотеатру, апаратна кімната, каса та головний вхід. Інші три магазини були трансформовані у глядацьку залу з ложею, екраном та трьома запасними виходами [5, арк. 5]. У березні 1910 р. міська влада надала дозвіл на функціонування цього кінозакладу [5, арк. 14].

У кінотеатрі “Експрес” грав салонно-струнний оркестр. Ціна за квиток коливалася від 15 коп. до 2 руб., дитячий коштував 10 коп. Кінотеатр працював з 19 год. 30 хв. до 24 год. [25, с. 1]. Кінозаклад був передбачений на 500 осіб [26, с. 1]. У ньому демонструвалися різножанрові картини: “В дни фараонов” (драма), “Фальшивый монах” (комедія), “Кошка, превращенная в женщину” (феєрія) і т. д. [24, с. 1]. Перед прем'єрою фільми, як правило, рекламували [29, с. 1].

Щодо якості надання послуг, то траплялися випадки нарікання. Зокрема, від нафтового двигуна, котрий застосовували під час показу кінокартини у кінотеатрі “Експрес”, йшов задушливий запах, при чому його було чутно не тільки в приміщеннях Пасажу, а й на вулиці. Все це, звичайно, викликало невдоволення глядачів [5, арк. 38]. У січні 1912 р. членом Міської управи І. Куртовим разом з міським інженером А. Колобовим було проведено огляд нафтового двигуна у кінотеатрі “Експрес” і виявлено його недоліки. Квартиранти будинку Полторацького зазначали, що при відкритті хоча б одного вікна, в кімнаті відразу ж відчувався запах гарі. Тому, комісія виступала з пропозицією про заборону використання двигуна у центрі Чернігова [5, арк. 45]. Міський санітарний лікар Г. Іващенко теж зробив висновок з цього приводу, в якому зазначив, що неприємний запах, породжений експлуатацією нафтового двигуна в кінотеатрі “Експрес”, згубно впливав на здоров'я людини [5, арк. 45 зв.]. Таким чином, неправильна експлуатація технічних засобів, що забезпечувала роботу кінофільмів, завдавала клопоту як самим глядачам, так і мешканцям сусідніх приміщень.

25 серпня 1911 р. у кінотеатрі “Експрес” змінився власник. Новим господарем став Леонід Вікторович Смирнов [5, арк. 48]. Нарікання з приводу техніки безпеки були і до нього [5, арк. 55-55 зв.].

Наприкінці 1910 р. в Чернігові функціонувало чотири кінотеатри. На думку місцевої влади кінострічки, які пропонувалися городянам, були невдало підібрані, бо підривали основи господарського життя та повагу до офіцерів. Рекомендувалося звертати більшу увагу на фільми, що мали видовий характер і виховне спрямування, а не на криваві драми. Все ж, власники кінотеатрів, аби зацікавити глядачів, використовували на афішах до фільмів інтригуючі слова “кров”, “помста”, “вбивство” [17, с. 3; 40, с. 3]. У деяких містах Російської імперії були випадки, коли Міська Дума зверталася до кінематографістів з проханням не використовувати кінокартини з непристойним змістом та слідкувати за дотриманням цих вимог [1, с. 11]. Однак, були фільми й іншого спрямування. В дореволюційний час також здійснювався показ картин релігійного змісту та комедій [15, с. 6].

Належним чином організований сінематограф мав просвітницьке значення та слугував ілюстративним доповненням до народних читань та лекцій. Досягнути цього можна було за умови систематичного отримання та обміну кінострічок, а також проведення зйомок та підготовки кінематографічних картин [12, с. 14].

На початку 1910-х рр. сінематограф активно залучали для просвітницької роботи в сільському господарстві, а також як наочний матеріал для наукових лекцій у навчальних закладах [36, с. 2].

Фотосправа та кінематографія використовувалися і для обслуговування потреб медицини. У 1915 р. Департамент землеробства виділив Чернігівському казначейству 950 руб. для Чернігівської Губернської Земської Управи на утримання плантацій лікарських трав. З них 150 руб. мали бути направлені на виготовлення діапозитивів для прочитання інформації стосовно лікарських трав [9, с.3]. Інформацію про епідемічні хвороби висвітлювали в документальних фільмах, що демонструвалися по всій Російській імперії [14, с. 5]. Таким чином, фото- та кіносправа стали новим засобом розповсюдження знань, у вигляді діапозитивів та документальних фільмів, спрямованих на профілактику захворювань серед населення.

Фото- та кіноапаратура активно застосовувалися для накопичення етнографічних матеріалів. Спілка любителів етнографії, антропології та природознавства спільно з Академією наук організувала екскурсії по Україні для запису народних пісень та фотографування обрядів та звичаїв. Для цього використовувався фонограф, а для фотографування — сінематограф [32, с. 11].

У чернігівських кінотеатрах презентували також фотознімки, що зображали повсякденне життя жителів міста. Наприклад, виїзд пожежної команди на виклик, знімки місцевих спортсменів на катку. Подібні фото після показу в Чернігові надсилали до Москви в журнал братів Пате [2, с. 3].

Власники кінозакладів опікувалися і соціальними питаннями. У деяких кінотеатрах міста влаштовували благодійні сеанси. Так, у листопаді 1910 р. чернігівський кінотеатр “Мираж” демонстрував кінопокази, зібрані гроші від яких були направлені на оплату навчання малозабезпечених учнів Чернігівської чоловічої гімназії (приміщення Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського) [28, с. 1].

З роками кіноустанови були удосконалені. Так, у липні 1913 р. чернігівець Абраам Яковлевич Туровський, який проживав у садибі на розі вул. Богоявленської (частина сучасної вул. Шевченка) та вул. Шосейної (сучасний пр-т Миру), звернувся до Чернігівського Губернського Правління з проханням надати дозвіл на встановлення на території власної садиби двигуна та динамо-машини з метою освітлення будинку та кінотеатру “Мираж” при ньому [6, арк. 1].

У листопаді того ж року А. Туровський надіслав листа до Чернігівського губернатора з проханням посприяти тому, щоб Чернігівська міська управа надала відповідь на запит Будівельного відділу з приводу облаштування для кінотеатру “Мираж” та інших приміщень садиби власної електричної станції. Причину затягування у прийнятті рішення власник кіноустанови вбачав у тому, що після початку розгляду клопотання, Міська управа вдвічі збільшила тарифи за споживання електроенергії з 13-15 руб. за добу до 28-30 руб. Тому, витрати А. Туровського суттєво зросли [6, арк. 10-10 зв.]. Дана проблема повністю не була вирішена. У лютому 1914 р. Будівельний відділ постановив, що нафтовий двигун при кінотеатрі “Мираж” потрібно було відрегулювати, адже він створював шум та виділяв задушливі гази [6, арк. 20-20 зв.].

Таким чином, технічне оснащення кінозакладів було недосконалим, а їхня експлуатація викликала труднощі. Незважаючи на це кінотеатри у місті працювали та були місцем відпочинку чернігівців. Крім того, організація благодійних кінопоказів слугувала своєрідним засобом допомоги найбільш потребуючим.

Траплялося, що однакові фільми показували в один день два кінотеатри. Певно, це було викликано формуванням глядацьких уподобань до деяких жанрів кіно. Це змушувало власників кінозакладів демонструвати картини одночасно, аби задовольнити попит. Наприклад, 31 січня 1914 р. фарс для дорослих “Ох, дамы, дамы” демонстрували в кінотеатрах “Мираж” і “Наука и жизнь” [31, с. 1]. Останній розміщувався по вул. Шосейна (сучасний пр-т Миру) у цегляному двоповерховому приміщенні (приміщення АТ “Ощадбанк”) [18, с. 22; 49, с. 73].

У 1910-ті рр. по вул. Шосейна (сучасний пр-т Миру) розташовувались ще два кінотеатри – “Люкс” (зруйновано в 1941 р.) та “Штремер” [49, с. 73].

Окрім стаціонарних кіноустановок у Чернігівській губернії працювали і так звані пересувні кінотеатри. Для їхньої роботи використовували ручний кінематограф фірми Пате під назвою “Кок” [7, арк. 1, 8]. Отже, у 1910-х рр. кіномистецтво почало виходити за межі Чернігова і поширювалося на навколишні містечка та села.

Таким чином, фото- та кіносправа в Чернігові, починаючи з кінця XIX ст., стрімко розвивалися та популяризувалися серед населення. Фото- та кінозаклади були не тільки місцем відпочинку городян, але й виконували інші соціально важливі функції. Про це свідчило зростання мережі даних установ, котрі не випадково розміщувалися на головних вулицях Чернігова. Як правило, фотостудії та кінотеатри знаходились у приватній власності і належали заможним людям. Фотомистецтвом у Чернігові займалися не лише знавці своєї справи, але й аматори.

Місцеві фотомитці часто створювали побутові фотографії (знімали чернігівців, їхні сім'ї, учнівські та трудові колективи), які являють особливий інтерес для такої наукової галузі, як історія повсякденності. Однак для історичної науки в цілому пріоритетним документальним джерелом є фотозображення Чернігова та його архітектурних будівель, що надають можливість скласти уявлення про вигляд міста у другій половині XIX – початку XX ст. Отже, всебічне вивчення історії розвитку фото- і кіно справи на Чернігівщині дозволить значно збагатити джерельну базу краєзнавчих досліджень та сприятиме достовірності аналітичних висновків про відповідні історичні події і явища.

Джерела та література:

1. Борьба с развращающим влиянием кинематографа // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 26. – С. 11.
2. В театре “Наука и жизнь” // Черниговское слово. – 1914. – № 2042. – С. 3.
3. Высочайший подарок // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1899. – № 1798. – С. 1-2.
4. Державний архів Чернігівської області (далі: Держархів Чернігівської обл.), ф. 127, оп. 10, спр. 2097, 28 арк.
5. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 10, спр. 2045, 74 арк.
6. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 10, спр. 2573, 29 арк.
7. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 10, спр. 2840, 14 арк.
8. Земская и городская хроника России // Черниговская земская неделя. – 1913. – № 17. – С. 6.

9. Земская и городская хроника Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 25. – С. 3.
10. Каменное строительство на Украине от времен Богдана Хмельницкого до времен Разумовского (фото) // Черниговская земская неделя. – 1913. – № 9. – С. 3.
11. Каменное строительство на Украине от времен Богдана Хмельницкого до времен Разумовского (фото) // Черниговская земская неделя. – 1913. – № 10. – С. 3.
12. Кинематограф // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 47. – С. 14.
13. Кинематограф в деревни // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 34. – С. 5.
14. Кинематограф на службе земской медицины // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 26. – С. 5.
15. Кинематограф Уфимского губернского земства // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 29. – С. 6.
16. Кражи // Черниговское слово. – 1910. – № 1138. – С. 3.
17. Наши развлечения // Черниговское слово. – 1910. – № 1143. – С. 3.
18. Объявления // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 11. – С. 22.
19. Объявления // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1894. – № 153. – С. 4.
20. Объявления // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1899. – № 1966. – С. 2.
21. Объявления // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1901. – № 2611. – С. 2.
22. Объявления // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1902. – № 2864. – С. 4.
23. Объявления // Черниговское слово. – 1908. – № 347. – С. 4.
24. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1081. – С. 1.
25. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1082. – С. 1.
26. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1129. – С. 1.
27. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1129. – С. 4.
28. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1141. – С. 1.
29. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1151. – С. 1.
30. Объявления // Черниговское слово. – 1910. – № 1152. – С. 4.
31. Объявления // Черниговское слово. – 1914. – № 2058. – С. 1.
32. По России // Черниговская земская неделя. – 1914. – № 22. – С. 11.
33. Путеводитель по г. Чернигову / [Сост. А. Ярыгин]. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1900. – 104 с.
34. Путеводитель по г. Чернигову и указатель торгово-промышленных фирм г. Чернигова. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1912. – 120 с.
35. Путеводитель по г. Чернигову. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1896. – 86 с.
36. Синематограф в сельском хозяйстве // Черниговское слово. – 1910. – № 1017. – С. 2.
37. Фото “В городке” // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 37. – С. 6.
38. Фото “Общий вид г. Чернигова с берега р. Десны” // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1896. – № 942. – С. 1.
39. Фото-грамофон // Черниговское слово. – 1910. – № 928. – С. 3.
40. Цензура кинематографических снимков // Черниговское слово. – 1910. – № 1138. – С. 3.
41. Черниговские святые (фото) // Черниговские губернские ведомости (ч. неоф.). – 1895. – № 521. – С. 1.
42. Бажак К. История фотографии. Возникновение изображения / К. Бажак. – М.: Астрель, 2006. – 159 с.
43. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896 — 1995 / Л. Госейко. – К.: КІНОКОЛО, 2005. — 464 с.
44. Зоркая Н. История советского кино / Н. Зоркая. – СПб.: Алетей, 2005. – 544 с.
45. Каранда Я. Повернення з Франції / Я. Каранда // Деснянська правда. – 2012. – № 12. – С. 3.
46. Леп’явко С. Чернігів. Історія міста / С. Леп’явко. – К.: Темпора, 2012. – 432 с.
47. Маркітан Л. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела / Л. Маркітан // УДЖ – 2002. – № 5. – С. 34-49.
48. Остряк А. Чернігів у ХІХ – на початку ХХ ст.: формування міського середовища / А. Остряк, Л. Аскерова // Краєзнавство: Науковий журнал. – К.: Вид-во Національна спілка краєзнавців України та Інститут історії України НАН України, 2012. – № 3. – С 5-19.

49. Руденок В. Чернігів – подорож на 100 років назад / В. Руденок. – Чернігів.: Центр гуманістичних технологій АХАЛАР, 2009. – 84 с.
50. Сапон В. Вулиці старого Чернігова: Історико-краєзнавчі етюди / В. Сапон. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2007. – 127 с.
51. Трачун О. Золотий вік української фотографії [Електронний ресурс] / О. Трачун. – Режим доступу: <http://www.primetour.ua>. – Дата доступу: 10.06.2014. – Назва з титулу екрану.
52. Трачун О. Фотографія в Україні 1839-2010 / О. Трачун. – Харків.: САГА, 2010. – 216 с.

Александр Литовченко

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФОТО- И КИНОДЕЛА В ЧЕРНИГОВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX — В НАЧАЛЕ XX ст.

В статье проанализированы процессы, которые происходили в фото- и киноотрасли в Чернигове во второй половине XIX — в начале XX ст. Определены имена основных местных фотографов и охарактеризована деятельность первых черниговских кинотеатров, а также функционирование фото- и киноорганизаций, и их влияние на культурную жизнь горожан.

Ключевые слова: фотография, фотостудия, фотодело, кинотеатр, киноустановка, кинодело.

Olexander Lytovchenko

THE ESTABLISHMENT AND THE DEVELOPMENT OF PHOTO AND CINEMA INDUSTRY IN THE SECOND HALF OF THE XIX AND AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY IN CHERNIHIV

This article analyzed the processes that took place in the photo and film industry in the second half of the XIX and at the beginning of the XX century in Chernihiv. It defined the names of the main local photographers and characterized the activity of the first cinemas in Chernihiv and also operation of photo and cinema institutions and their influence on the cultural life of the citizens.

Keywords: photo, photo studio, photography, cinema, cinema equipment, cinematography.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015

УДК 929:902

Ольга Гейда

АРХЕОЛОГ ТА КОЛЕКЦІОНЕР ТУРВОНТ КИБАЛЬЧИЧ

У статті досліджується біографія Турвонта Венедиктовича Кибальчича (1848 – 1913) археолога-аматора, колекціонера та музейника. Його життєвий шлях потребує систематизації наявних фактів та подальшого виявлення нових, а бурхлива та багатопланова діяльність незаангажованої наукової оцінки.

Ключові слова: Турвонт Венедиктович Кибальчич, археологічні дослідження Чернігівщини та Переяславщини у XIX ст., біографістика, колекціонування.

Ім'я Турвонта Венедиктовича Кибальчича (1848 – 1913) сьогодні маловідоме загалу істориків, археологів та музеєзнавців. Біографічні данні про нього розпорошені та обмежені декількома невеликими нарисами. Хоча, в науковій літературі Т. Кибальчича характеризують як «відомого та знаного археолога» свого часу. Ця людина була пов'язана професійними відносинами зі стовпами української історичної науки, етнографії та археології кінця XIX – початку XX ст. Володимиром Антоновичем, Миколою Петровим, Миколою Білозерським, Чеславом Нейманом, Дмитром Самоквасовим, Вікентієм Хвойкою, Федором Вовком та долучилася до дослідження відомих пам'яток археології та архітектури.

Про особистість Т.В. Кибальчича в історіографії маємо лише кілька неповних та суперечливих даних: невеликі біографічні статті Андрія Непомнящего та Василя Куриленка [27; 34, с. 98], наукову розвідку Олени Пітателевої, присвячену колекції малюнків Т. Кибальчича, переданих до церковно-археологічного музею при Київській духовній академії [42, с. 48-50] та довідки у